

Julia Fałat
Akademia Finansów i Biznesu Vistula – Warszawa

DZIAŁALNOŚĆ ZACHODNIOEUROPEJSKICH MURATORÓW NA ZIEMIACH POLSKICH. PRZYPADEK ŚREDNIOWIECZNEGO BUDOWNICTWA CYSTERSKIEGO W MAŁOPOLSCE

Strzeszczenie

W artykule poruszono problem migracji muratorów związanych z zakonem cystersów, którego działalność i ekspansja w XII i XIII wieku przyczyniła się do niezwykłego rozwoju budownictwa w całej Europie. Drugi problem to funkcjonowanie strzech budowlanych, które mając jakoby wędrowny charakter „przemieszczały się” z jednego placu budowy na inny przenosząc jednocześnie pewne rozwiązania przestrzenne.

Tę powyższą załugę należy przypisywać muratorom, których zawód uważany był za wolny i wędrowny. Praca w różnych miejscach była zatem niejako obowiązkiem, a wędrowki nie tylko sprzyjały zdobywaniu wiedzy, lecz przede wszystkim podnoszeniu kwalifikacji, nauce nowych metod pracy i doskonaleniu swego rzemiosła.

Obok fundatorów działalność muratorów przyczyniła się do stworzenia również w Małopolsce cenobiów cysterskich.

Dzięki migracjom budowniczych zakonnych, jak i międzynarodowej obsadzie polskich konwentów architektura cysterska uzyskała na ziemiach polskich tak bardzo złożony charakter.

W opracowaniu użyto analizy formalnej i ikonograficznej oraz krytycznej analizy opracowań i źródeł formalnych.

Słowa kluczowe: muratorzy, strzechy budowlane, fundatorzy, cystersi, opactwa, Małopolska.

Cystersi pojawili się na ziemiach polskich w 1140 roku. Ich pierwszą siedzibą było opactwo w Jędrzejowie, które wraz z cenobiami w Sulejowie, Koprzywnicy oraz w Wąchocku należy do grupy małopolskich klasztorów cysterskich. Stanowią one stylistycznie zwartą grupę budownictwa średniowiecznego w Polsce. Wszystkie wywodzą się z tego samego klasztoru macierzystego, jakim było burgundzkie opactwo w Morimond (Wyrwa 1999).

Władysław Łuszczkiewicz (1882) w artykule pt. *Pionierowie gotycyzmu w Polsce. Architektura cysterska i wpływ jej pomników na gotycyzm krakowski w XIV wieku* próbował udowodnić, że wzory artystyczne architektury i dekora-

cji małopolskiego klasztoru w Wąchocku przywędrowały razem z konwentami z ich macierzy w Burgundii.

Artykuł ten bardzo dobrze wpisywał się w dziewiętnastowieczny dyskurs naukowy, kontynuowany z powodzeniem jeszcze w ubiegłym stuleciu. Zwłaszcza w piśmiennictwie niemieckim podkreślano rolę cystersów, jako eksporterów nowych idei artystycznych, zwłaszcza zaś budownictwa gotyckiego. Według Franza Wintera, jednego z pionierów badań architektury cysterskiej, szarzy mnisi, kolonizatorzy Wschodu, budowali wiele obiektów dla tutejszej społeczności. Winter podkreślał, iż już w XII wieku na ziemiach należących do cystersów wprowadzono gospodarkę czynszową zasiedlaną przez przybyszów z Zachodu, głównie Niemców. Winter (1881) uważał, że to Kościołowi a zwłaszcza zakonowi przypadła rola pionierów kolonizacji ziem zachodniosłowiańskich.

W kolejnych publikacjach, zwłaszcza niemieckich, dominował pogląd o szczególnej roli mnichów zakonu świętego Bernarda. Cystersi mieliby pracować dla niemieckich kolonizatorów penetrujących obszary na wschód od Łaby i na północ od Dunaju. Mnisi wznosiliby budowle zarówno kościelne, jak i świeckie. Z biegiem czasu styl cysterski miał się stać równoznaczny z budownictwem niemieckich kolonizatorów. Według Georga Dehio (1919), a później również Dagoberta Frey'a (1938) „ascetyczno-surowa stylistyka budownictwa «białych mnichów» odpowiadała duchowi i ambicjom kolonistów. Tak więc cechy budownictwa cystersko-burgundzkiego w Europie Środkowej XIII wieku uznano za charakterystyczne dla „Kolonisationstil” (Kutzner 1987, s. 391).

Teza o kulturotwórczej roli cystersów w XIII stuleciu była również rozpowszechniana przez największe autorytety mediewistyki, którymi niewątpliwie są Georges Duby (1967) czy Leopold Genicot (1968). Ich publikacje przyczyniły się do utrwalenia poglądu o cystersach jako pionierach cywilizujących wschodnie rubieże Europy przez swoją nową sztukę (ale również i gospodarkę) (Manteuffel 1950, Kłoczowski 1959).

Jan Zachwatowicz i Zygmunt Świechowski uważali (podobnie jak żyjący wiek przed nimi Władysław Łuszczkiewicz), że skoro małopolskie opactwa są bezpośrednimi filiami Morimondy, to w takim razie z burgundzkiego matecznika została importowana również ich architektura. Miałyby to być, oprócz modelu architektonicznego oraz charakterystycznych form i detali, przede wszystkim określona wizja architektoniczno-ikoniczna. Piszą, że: „Wyrosła ona na korzeniu potocznej wersji burgundzkiej budowli sakralnej XII w. Uporządkowanie zespołu cech formalnych i konstrukcyjnych pod kątem potrzeb funkcjonalnych i ograniczeń estetycznych, wynikających z reguły i postawy moralno-estetycznej zakonu, stoi u podstaw typu budowli cysterskiej” (Świechowski, Zachwatowicz 1964, s. 165).

Zygmunt Świechowski (1992), uważał, iż opactwa małopolskie zostały wzniesione przez cysterskie warsztaty pochodzące z krajów zachodnich, zatem nie należy dopatrywać się w nich elementów rodzimych. Badacz twierdzi wręcz, że „to architektura cystersów przynosi rozwiązania przestrzenne dojrzałe na

zachód od Renu, na terytorium dawnej Galii, które słusznie uważa się za kolebkę typów i form budowlanych europejskiego średniowiecza” (Świechowski 1992, s. 137).

Murarstwo było uważane za zawód wolny i wędrowny (praca w różnych stronach była zatem niejako obowiązkiem) (Wyrobisz 1962). Murarze byli ponadto często zmuszeni do szukania pracy poza miejscem swojego zamieszkania ze względu na dłuższe przerwy na placach wielkich budów, jak np. katedry w Reims. Takie wędrówki nie tylko sprzyjały zdobywaniu wiedzy, lecz także i przede wszystkim podnoszeniu kwalifikacji, poznawaniu nowych metod pracy i doskonaleniu rzemiosła.

Również Tadeusz Manteuffel sądził, że zarówno budowa świątyń i pomieszczeń klasztornych, była podejmowana przez nadsyłanych z domu macierzystego konwersów. Ekipy te zajmowały się budową poszczególnych klasztorów, korzystając oczywiście z pomocy miejscowej, niewykwalifikowanej siły roboczej (Manteuffel 1955).

Wraz z postępem badań nad zakonem świętego Bernarda stwierdzono, że w poszczególnych opactwach – zwłaszcza wśród konwersów – działali wyspecjalizowani rzemieślnicy, tacy jak krawcy, szewcy, garbarze. Temu zagadnieniu przyjrzał się nieco bliżej Jean Gimpel w swojej pracy zatytułowanej *Jak budowano w średniowieczu*. W rozdziale poświęconym budowniczemu zakonnemu zwrócił uwagę na czynny udział konwersów w pracach budowlanych. Ich szeregi zapełniali murarze czy kowale (Gimpel 1968).

Warto również wspomnieć o tezie sformułowanej przez Krystynę Białoskórską, która podkreślała wpływy włoskie w budownictwie cystersów małopolskich. Głównym argumentem przemawiającym za tym twierdzeniem miałyby być dwubarwny wątek murów, występujący w opactwie wąchockim (Białoskórska 1960). Jednak stosowanie dwukolorowości murów nie jest wyróżnikiem tylko jednej epoki czy środowiska artystycznego, co ostatnio podkreślał Rafał Quirini-Popławski (2006). Technika budowlana zwana „*opus mixtum*”, wywodząca się z architektury imperium rzymskiego, była stosowana w Bizancjum jak również w świecie islamu i na obszarach łacińskiego Zachodu. W średniowieczu była to technika najchętniej używana w Toskanii oraz Ligurii (Quirini-Popławski 2006).

Wypada zasygnalizować jeszcze jedną kwestię związaną z architekturą cysterską, a mianowicie problem stylu „cystersko-burgundzkiego” w architekturze Europy Środkowej. Marian Kutzner sądził, iż na architekturę cysterską oddziaływało bez wątpienia budownictwo lokalne, niezwiązane w żaden sposób ze stylem „burgundzko-cysterskim”. Przy zachowaniu ogólnych reguł typowych dla budownictwa tego zakonu, jak przede wszystkim plan opactwa, realizacje te pokazują lokalne możliwości twórcze.

Ten pogląd polskiego badacza jest zbliżony do obserwacji Feliksa Vongreya (1975), który twierdzi, że architektura cysterska realizuje swój oryginalny styl między kanonem modularnym zakonu a wielością jego regionalnych odcieni.

Podobne postulaty głosił znacznie wcześniej Marcel Aubert. Stał on w opozycji do twierdzenia, iż by istniała jakaś nadrzędna i autonomiczna architektura cysterska. Raczej skłaniał się ku twierdzeniu o istnieniu swoistego etosu oraz tradycji zakonnej (niemniej z domieszką regionalizmów).

Czy zatem architektura lokalna w Polsce mogłaby być inspiracją dla budowniczych cysterskich? Polska wchodząc stosunkowo późno w krąg kultury chrześcijańskiej nie wytworzyła wówczas własnej tradycji architektury monumentalnej, która byłaby w stanie uformować rodzimą specyfikę. Stąd też konieczny był osobowy „import architektury”. Budownictwo cysterskie, tak w Polsce, jak i na ziemiach innych krajów Europy Środkowej, wywodzi się z obcych wzorów o różnych źródłach genetycznych. Sytuacja ta zmieni się dopiero w drugiej połowie XIII wieku. Rezultatem dynamicznego ruchu budowlanego było m.in. wykształcenie miejscowych warsztatów.

Cystersi byli także osadzeni w istniejących już kościołach, czego najlepszym przykładem jest ich pierwsza świątynia w Jędrzejowie. W takiej sytuacji nie musieli dysponować własnym, warszatem. Skoro fundatorzy wykładali środki na budowę nowych opactw cysterskich, jest rzeczą zrozumiałą, że chcieli mieć wpływ na funkcje wznoszonych obiektów. Zatem wypada raczej myśleć o tych obiektach jako realizacjach fundatorów, a nie jak dotychczas uważano – pracach wyłącznie cysterskich. Marian Kutzner (1987, s. 407) twierdzi, iż „były bowiem zdeterminowane w swym kształcie artystycznym nie tylko programem funkcjonalno-znaczeniowym patrona, lecz również jego wykonawstwem”. Dochodziło nieraz to takich sytuacji, że budowle były wręcz sprzeczne z regułą cysterską, jak np. klasztor cysterek w Trzebnicy i w Tišnovie (Kuthan). Mimo obowiązującej klauzury kościół był ogólnodostępny dzięki papieskiej dyspensie.

Opactwa małopolskie były fundacjami możnowładczym lub książęcymi i tak w przypadku Jędrzejowa (1140) był to ród Gryfitów, Sulejowa (1176) – Kazimierz Sprawiedliwy, Wąchocka (1179) – biskup Gedko oraz Koprzywnicy (1185) – Mikołaja z Bogorii.

Czym zatem charakteryzuje się architektura cysterska? Od początku istnienia była funkcjonalna i racjonalna. Cystersi zakładali swoje domy z dala od miejskich skupisk i uczęszczanych szlaków handlowych; w dolinach rzek, które dostarczały energii kołom wodnym napędzającym liczne urządzenia gospodarcze. Najważniejszym budynkiem w klasztorze była bezwieżowa bazylika transeptowa o prosto zamkniętym chórze ujęta zmienną liczbą bocznych kaplic. To właśnie w tej budowlu przejawia się cały duch, a więc sedno budownictwa cysterskiego. Immo Eberl w zarysie dziejów zakonu cystersów zwrócił uwagę na przyczyny wykształcenia charakterystycznej formy architektury cysterskiej, jaką jest rezygnacja z wszelkiej przesady. Za kryterium tej architektury został uznany rzut *égglise du pur type cistercien* (Eberl 2011). Jest to tak zwany plan bernardyński, czyli typ kościoła z charakterystycznie rozplanowaną częścią wschodnią. Prosto zamknięte prezbiterium jest flankowane parą, a czasem dwiema lub nawet trzema parami kaplic, również prosto zakończonych pro-

sto (Świechowski 1992). Pojęcie to wprowadził do literatury Karl-Heinz Esser w celu odróżnienia tego, co zwykle się nazywało „planem cysterskim”. Badacz ten sprecyzował pojęcie planu bernardyńskiego (Dimier 1966).

Zamiłowanie do kątów prostych oraz prostych linii najbardziej odpowiadały etosowi cysterskiemu. Eliane Vergnolle (2000) uważa, że może to mieć źródło w pismach świętego Bernarda. Obrazowi *rectitude*, czyli prawości w komentarzu do *Pieśni nad Pieśniami* poświęca on długi ustęp *Recti diligunt te* (Eberl 2011). Łacińskie słowo „*rectus*” oznacza również „prosty”. A zatem opat klara-waleński nadał architekturze rektilinearnej głębokie znaczenie symboliczne.

Niemniej tuż po śmierci świętego Bernarda w 1153 roku rozpoczęły się prace budowlane w jego macierzystym klasztorze. Transformacji uległa część wschodnia, w której prosto zamknięte prezbiterium zostało zamknięte ambitem z wieńcem kaplic (Eberl 2011).

Opactwa w Jędrzejowie, Sulejowie, Koprzywnicy i w Wąchocku wzniesiono z ciosów kamiennych, przyjmując rozwiązania architektoniczne wypracowane w Burgundii, w której romańskie sklepienia uległy modyfikacji pod wpływem gotyku z Ile de France. Stosowano romańskie elementy (portale, okna), natomiast sklepienia były już krzyżowo-żebrowe, zakładane nie tylko na kwadratowych, ale również na prostokątnych przęsłach. Budynek klasztoru najczęściej przylegał do południowej elewacji kościoła. Wyjątek stanowi opactwo w Koprzywnicy – jego zabudowania znajdują się po stronie północnej świątyni, tuż nad brzegiem Koprzywianki. Najważniejszym skrzydłem było wschodnie ramię czworoboku budynków mieszczące m.in. kapitularz oraz fraternię, nad którymi znajdowało się dormitorium. W skrzydle równoległym do kościoła znajdował się refektarz oraz kuchnia.

Na tle regularnych zabudowań cenobiów małopolskich swoją wytwornością wyróżniają się kapitularze, których krzyżowe sklepienia spływają na cztery, dwie lub jedną kolumnę. Na osi tych pomieszczeń znajdowała się rozeta z kamiennym maswerkiem, a na przeciwległej ścianie po bokach umieszczano ozdobne przeźrocza. Ozdobne rozety istniały również w szczytowych ścianach kościoła.

Architektura opactw wyróżnia się prostotą i harmonią oraz niemal zupełnym brakiem figuralnej dekoracji rzeźbiarskiej. Ta ostatnia w klasztorach małopolskich jest reprezentowana głównie przez ornament roślinny i geometryczny wykonany w piaskowcu w bardzo płytkim reliefie pierwotnie pokrytym polichromią. W Wąchocku na zworniku sklepienia w południowym ramieniu transeptu wykuto rzadki motyw ikonograficzny – *Christos Angelos* – płasko-rzeźbioną uskrzydloną postać Chrystusa (ilustracja 1).

Ilustracja 1. Wąchock, *Christos Angelos*

Źródło: archiwum autora.

W tamtejszym refektarzu uwagę zwraca motyw głowy mnicha towarzyszący stylizowanym przedstawieniom flory – palmetom, liliom i liściom o wierzchołkach zwiniętych w pąki. W Koprzywnicy w zworniku nawy południowej wyobrażono Baranka Bożego, a w kluczu sklepienia na skrzyżowaniu nawy i transeptu ukazano Baranka Bożego oraz Manus Dei z napisem *Agnus Dei*. Ponadto, na zworniku w nawie północnej przedstawiono orła, a na kluczu w kaplicy północnej na zworniku wykuto imię *Symon*. W Sulejowie pole niewielkiego tympanonu nad wejściem prowadzącym do nawy północnej kościoła zajmuje płaskorzeźbiony krzyż oraz wyobrażenia ptaka, a także słońca i księżyca. Na jednym ze zworników sulejowskiego kapitulacza wykuto cztery głowy męskie, prawdopodobnie mnichów.

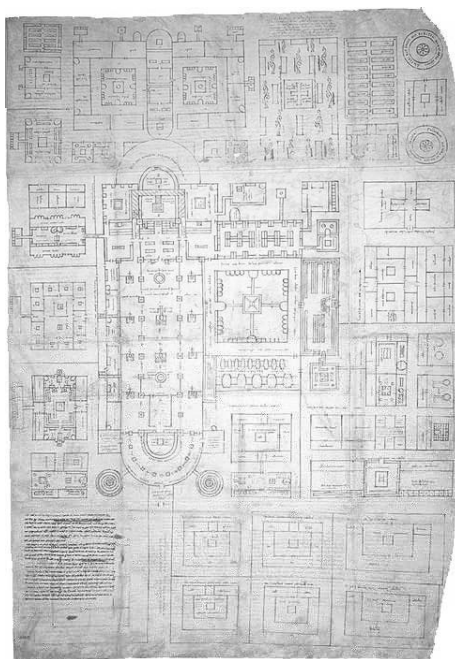
* * *

Idealny wzorzec cysterskiego założenia klasztornego stworzono prawdopodobnie podczas posiedzeń Kapituły Generalnej, gdy nie tylko omawiano różne problemy zachodzące we wspólnocie, ale również podejmowano decyzje związane z fundacją nowych domów zakonnych oraz z ich budową. Przypuszcza się, że to właśnie tam powstawał ów koncept, który następnie wręczany był opatom nowo fundowanych cenobiów i zalecany do jego realizacji. Niewątpliwie wpływ na jego ukształtowanie miały poglądy świętego Bernarda z Clairvaux, które podkreślały ideały ubóstwa i prostoty zakonu. Była to swoista *forma ordinis*, którą Janusz Nowiński (2016, s. 31) tłumaczy jako „zespół cech i norm, których nie definiowano *expressis verbis*, uznawanych przez wszystkich za istotne dla zachowania tożsamości cysterskiego kościoła”.

Zdarzało się niekiedy, że zarządzenia Kapituły dotyczyły również wysłania własnego warsztatu budowlanego na miejsce nowo powstającego opactwa. W takim wypadku zachodziła pewność, że ów klasztor z pewnością przestrzega zakonnych przepisów budowlanych. Zależność filiacyjna przejawiała się w również na płaszczyźnie sztuki, bowiem w ten sposób dochodziło do rozpowszechnienia zakonnych modeli artystycznych.

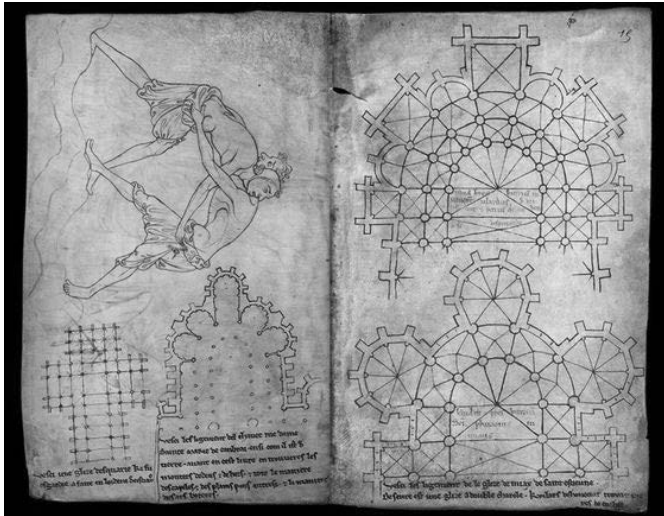
Do naszych czasów przetrwało niewiele planów kościołów z epoki średniowiecza. Oprócz wzorcowego planu opactwa Sankt Gallen (ilustracja 2), zdaje się nigdy nie zrealizowanego, znany plany kościołów z szkicownika autorstwa Villarda de Honnecourt (ilustracja 3). Z XIII wieku pochodzi również rękopis z Reims, w którym znajdują się rysunki przedstawiające plany różnych budowli (Gimpel 1968). Czym należy tłumaczyć tak nikłą liczbę zachowanych do dzisiaj planów? Główną przyczyną było ich niszczenie zaraz po wzniesieniu konkretnej budowli. Nie widziano żadnego specjalnego powodu, dla którego plany budynku powinny zostać zachowane. Wydaje się to być sensowny powód, zwłaszcza wówczas, gdy weźmie się pod uwagę materiał, na jakim je wykonywano. Ze względu na wysoki koszt pergaminu plany architektoniczne kreślono na mniej trwałym materiale, jakim były gliniane tabliczki bądź drewniane deszczułki. Dopiero wraz z obniżeniem ceny pergaminu zaczęto utrwalać szkice na tym materiale, stąd też stosunkowo duża ich liczba pochodząca z XIV oraz XV wieku (Gimpel 1968).

Ilustracja 2. Plan opactwa Sankt Gallen

Źródło: Wikipedia.

Ilustracja 3. Plany kościołów z szkicownika autorstwa Villarda de Honnecourt

Źródło: jak w ilustracji 2.

Dodatkowym powodem takiego stanu rzeczy jest sytuacja na rynku budowlanym. Znaczna liczba znakomitych katedr była w owym czasie już wybudowana, bądź też budowa była na ukończeniu. Wielu architektów nie miało wtedy zbyt dużej możliwości zatrudnienia na placach budów, stąd też tworzyli liczne plany możliwych do zrealizowania w nieokreślonej przyszłości budowli, głównie katedr (Jarzewicz 2001). Inny powód to wzrastające wymagania zamawiających, którzy chcieli na *papierze* mieć potwierdzenie finansowanych przez siebie inwestycji.

Bibliografia

- Białoskórska K. (1960), *Wąchock. Opactwo cystersów*, Arkady, Warszawa.
- Dehio G. (1919), *Geschichte der deutschen Kunst*, Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger Walter & Gruyter & Co, Leipzig-Berlin.
- Dimier A. (1960), *Églises cisterciennes sur plan bernardin et sur plan bénédictin*, Université de Poitiers, Poitiers.
- Duby G. (1967), *Saint Bernard, L'art cistercien*, A.M.G., Paris.
- Eberl I. (2011), *Cystersi. Historia zakonu europejskiego*, Astraia, Kraków.
- Frey D. (1938), *Die Kunst im Mittelalter*, Breslau.
- Genicot L. (1968), *Le XIII siècle européen*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Gimpel J. (1968), *Jak budowano w średniowieczu*, PWN, Warszawa

- Jarzewicz J. (2001), *Rysunek architektów średniowiecza (Villard de Honnecourt i inni)*, (w:) Żuchowski T.J., Dudzik S., *Disegno – Rysunek u źródeł sztuki nowożytnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kłoczkowski J. (1959), *Z zagadnień funkcji społecznych cystersów w Polsce średniowiecznej*, (w:) Horst A., *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Kutzner M. (1987), *Czy cystersi spełnili w Europie Środkowej rolę pionierów sztuki gotyckiej?*, (w:) Strzelczyk J., *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Łuszczkiewicz W. (1882), *Pionierowie gotycyzmu w Polsce. Architektura cysterska i wpływ jej pomników na gotycyzm krakowski w XIV wieku*, „Ateneum. Pismo Naukowe i Literackie”, nr 2.
- Manteuffel M. (1950), *Rola cystersów w Polsce w wieku XII*, „Przegląd Historyczny”, nr 41.
- Nowiński J. (2016), *Ars cisterciensis. Kościół cysterski w średniowieczu – wyposażenie i wystrój*, New Media Concept, Warszawa.
- Quirini-Popławski R. (2006), *Rzeźba przedromańska i romańska w Polsce wobec sztuki włoskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Świechowski Z. (1992), *Architektura polskich cystersów w kontekście europejskim*, (w:) Strzelczyk J., *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Świechowski Z., Zachwatowicz J. (1964), *Dzieje budownictwa w Polsce*, PWN, Warszawa.
- Vongrey F. (1975), *Architettura cisterciense*, (w:) *Dizionario degli istituti di perfezione*, Edizioni Paoline, Roma.
- Winter F. (1871), *Die Cisterzienser des nordöstlichen Deutschlands. Ein Beitrag zur Kirchen und Kulturgeschichte des deutschen Mittelalters*, Gotha.
- Wyrobisz A. (1962), *Czy istniały strzechy budowlane?*, „Przegląd Historyczny”, nr 53(4)
- Wyrwa A.M. (1999), *Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu*, (w:) Wyrwa A., Strzelczyk J., Kaczmarek K., *Monasticon Cisterciense Poloniae*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.

The Activity of West European Builders in Poland. The Case of Medieval Architecture in Lesser Poland

Summary

The article raises an issue of migration of builders who were working for the Cistercian Order, whose activity and expansion in the 12th and 13th century contributed to an exceptional development of architecture in Europe. The second issue is explaining the function of lodges, which travelled from one construction site to another, thus transferring new spatial solutions.

This merit must be attributed to the builders, whose profession was considered as free and migratory. Working in different locations was a kind of duty, but these movements were not only aiding in acquiring knowledge but above all improving the skills, studying new methods of work and perfecting craft. Apart from the founders, it was the activity of builders which contributed to the appearance of Cistercian abbeys in Lesser Poland. Due to the migrations of monastic builders, as well as the international members of the Polish orders, the Cistercian architecture in Poland had such a complex nature. The study uses formal and iconographic analysis, as well as critical analysis of studies and formal sources.

Key words: Builders, logde, founders, cistercians, abbeys, Lesser Poland.

Artykuł nadesłany do redakcji w październiku 2017 roku.

© All rights reserved

Afiliacja:

mgr Julia Fałat

Akademia Finansów i Biznesu Vistula

Europejski Wydział Sztuk

02-787 Warszawa

ul. Stokłosa 3

e-mail: j.falat@vistula.edu.pl